

3 Antikkens kristendom som religiøst system

EN RELIGION KAN BETRAKTES SOM ET SYSTEM med to hovedkomponenter. Den ene er et sett av forestillinger, den andre et kompleks av handlinger. Religion dreier seg, for å si det enkelt, både om hva man tror og om hva man gjør. Til de religiøse forestillingene hører ikke minst fortellinger. Men vi finner også mer abstrakte teser og resonnementer – det vi kan kalle dogmatikk. De religiøse handlingene omfatter naturligvis religionens ritualer, men også andre samhandlingsmønstre, som etiske normer og sosiale institusjoner.

Religionen som system forbinder forestillinger og handlinger med hverandre. Forestillingene motiverer og begrunner de religiøse handlingene – gir dem mening. Handlingene virkeliggjør på sin side de religiøse forestillingene, slik at de oppleves som gyldige for den enkelte her og nå. I handlinger føles trosforestillinger på kroppen. Religionsvitenskapen bruker betegnelsen *myte* om fortellinger som er knyttet til religiøs praksis på denne måten. Et religiøst *symbol* er et fortettet uttrykk for et sett av forestillinger; også det er relatert til utøvelsen av religion ved å brukes i ritualer og ulike former for fromhets handlinger.

På denne bakgrunnen skal vi i dette kapittelet analytisk oppsummere hovedtrekkene i antikkens kristendom.

Forestillinger: Hva de kristne trodde

Fortellingen

Sentralt i de kristnes forestillingsverden stod en fortelling. Denne fortellingen finner vi oppsummert i trosbekjennelsene, og enklest i den eldste av dem, den såkalte apostoliske trosbekjennelse. Fortellingen har tre kapitler. I det første kapitlet skapte Gud himmel og jord. I det andre lot Gud sin eneste sønn bli født som menneske på jorden. Han ble pint og korsfestet, døde, men gjenoppstod, og ble så opp til sin far i himmelen. En gang kommer han tilbake for å holde dorn over alle mennesker. I det tredje kapitlet knyttes forbindelsen til nåtiden: En for-

samling av troende er innstiftet; de som tilhører den, vil få tilgitt syndene sine når dommedagen kommer, og belønnes med evig liv.

Mye er underforstått i trosbekjennelsen. De som gikk til dåpsundervisning, fikk vite mer – spesielt om frelsen, hva man ble frelst fra, hvordan man ble frelst og hva man ble frelst til. Fortellingen ble da slik: De første menneskene hadde vært ulydige mot Gud, Skaperen. Derfor ble de jaget ut fra lykketilværelsen i hagen og måtte leve i en verden fylt av lidelse og død. Men fordi Faderen elsket sine barn likevel, sendte han etter en viss tid sin himmelske sønn Jesus Kristus til jorden. Han beseiret døden, og gjorde dermed godt igjen Adams og Evas feiltrinn. Før han vendte tilbake til himmelen, sendte han ut sine apostler for at de skulle forkynne dette glade budskap – evangeliet – til alle mennesker. Med Den Hellige Ånd som virkende kraft i de troendes forsamlinger får alle del i befrielsen fra synd, død og forrøpelse. Når Kristus kommer tilbake, kan de glede seg til evig liv i en himmelsk lykketilværelse.

Denne fortellingen kalles gjerne en *frelseshistorie*. Det vil si at den er en fortolkning av verdens og menneskenes historie, og hovedmotivet er menneskenes frelse. Adam, Kristus og Kristi gjenkomst/dommedag er de tre viktigste punktene i dette historieforløpet. Historien er lineær, det vil si at alle begivenheter finner sted mellom en begynnelse og en slutt, og at det hele bare skjer én gang. Det var en ganske uvant måte å tenke på i antikken. De gresk-romerske religionene hadde naturligvis også sine fortellinger. Ikke minst mysteriereligionene hadde fortellinger som også viste hvordan guden hadde gitt menneskene adgang til frelse i en eller annen forstand. Men ingen av dem knyttet disse fortellingene til en fortolkning av historiens forløp, gjorde historien til den arena der frelsedramaet utspiller seg. Fortellingene er tidløse – det som fortelles, har nok skjedd en gang, men det er meningsløst å ville datere det. Annerledes med kristendommen: Her insisteres det tvert imot på tidfestelse i en kjent historie: «pint under Pontius Pilatus». Det springende punktet er nok at for kristendommen har historien en slutt – et endepunkt og et mål. Det er dette endepunktet som gjør at historien som helhet har en retning og mening, og som konstruerer tiden som en linje. Historien følger en plan som er fastlagt av Gud. Her er kristendommen original som gresk-romersk religion.

Den lineære historieforståelsen har de kristne ganske riktig arvet fra jødedommen. Nærmere bestemt har de overtatt den jødiske apokalyptikkens tids-skjema, som deler historien i to: «denne tidsalder» står overfor «den kommende tidsalder». Men i kristendommen blir det en tredeling. Mellom denne og den kommende tidsalder er det en mellomperiode, nemlig tiden fra den gang Kristus var på jorden, og frem til dommedagen som skal komme. Denne mellomperioden er fylt av *kirkens* tilstedeværelse og virksomhet på jorden. I kirkens liv er den kommende tidsalder allerede inntrådt, samtidig som den ser fremover mot Gjenkomsten. Kirken er en liminal tilstand der endetiden og frelsesmålet er oppnådd «allerede», men samtidig «ennå ikke».

En annen viktig forskjell sammenlignet med den jødiske versjonen av frelseshistorien er synet på fall og frelse. Ifølge jødedommen var Adams fall en ulydighet mot Herrens bud. Herren hadde forbudt Adam og Eva å spise fra kunnskapens tre. Siden den gang har menneskene hatt en tilbøyelighet til å være ulydige mot Gud. Men Herren har åpenbart nye bud gjennom historien, og fremfor alt gjennom Moses. Menneskene har derfor muligheten til å velge det rette og bli rettferdige gjennom å følge Herrens lov. Men kristendommen radikaliserer tanken om Adams fall: det førte menneskene ugjenkallelig i fortapelse. Senere skulle dette kalles tanken om arvesynden. Menneskene kunne bare redde ved at Gud selv grep inn og gjorde et offer. Dette offeret var Kristus, hans Sønn, som ved at han lot seg bli menneske, led og døde, tok menneskenes synd på seg. Dermed ble menneskene rettferdiggjort uten egen fortjeneste, fordi Gud likevel elsket dem.

En lineær historieoppfatning finner vi fremfor alt i zoroastrismen, jødedommen, kristendommen og islam. Her hender historien én gang, og leder frem mot dommedag, med frelse for de rettferdige og straff for de andre. I utarbeidet form, med beskrivelser av ulike tidsaldrer og en dramatisk endetid, kalles en slik historietenkning *apokalyptikk*. I zoroastrismen er historien en kamp mellom det gode og det onde, og kampen ender med at det kommer en seierrik frelser. I islamsk historieoppfatning dominerer veiledningsmotivet, på en måte som ligner på jødedommen.

En del andre religioner har derimot en *syklisk* historieoppfatning: Historien er et evig kretsløp, uten definitivt ende og slutt. Den indiske læren om tidsaldrene er et eksempel på dette.

Jødedommen tolker dermed historien som en fortelling om Herrens veiledning av gjenstridige mennesker. For kristendommen handler den om hvordan Gud selv gikk ned i menneskenes håpløse tilværelse og tok den på seg for å frigjøre dem til nytt håp.

Dogmatikk

Den kristne dogmatikken er historisk sekundær sammenlignet med den kristne grunnfortellingen. Den reflekterer over uklare og vanskelige punkter i troen, og er fremfor alt et tema for kyndige teologer. De viktigste dogmene ble utviklet på de fire første økumeniske kirkemøtene. Her dreier det seg om *treenigheten*, der det ble vedtatt at Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd var én gud i tre personer. Videre handler det om *kristologi*; den dominerende formel ble her at Kristus var sann gud og sant menneske i én person.

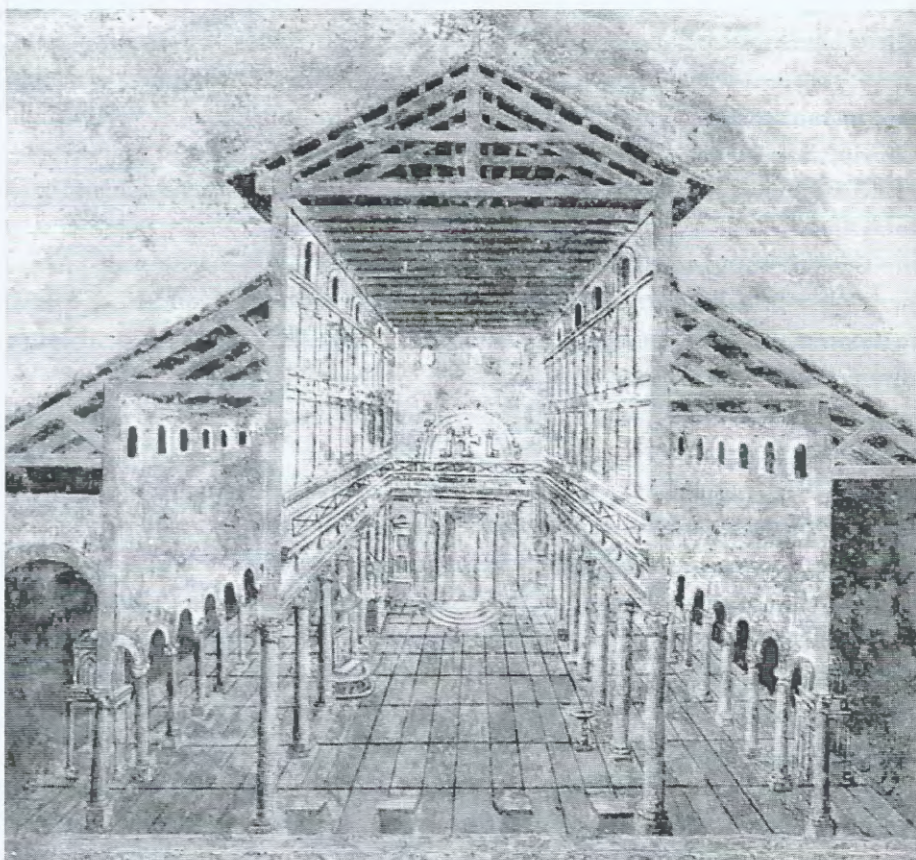
Disse dogmene ble den senantikke kristendommens arv til alle de senere store kirkesamfunnene, i øst og vest. Etter hvert skulle den kristne dogmatikken bli bygd ut til omfattende tankebygninger.

Handlinger: Hva de kristne gjorde

De kristne organiserte seg i en forsamling (*ekklesia*). Den avgrenset seg fra «denne verden» og innrettet seg mot en annen tilværelse. Opptak i forsamlingen skjedde gjennom et *initiasjonsritual*, dåpen. Medlemskapet ble opprettholdt gjennom regelmessige *vedlikeholdsritualer*, ukentlige søndagsgudstjenester bygd rundt nattverdsmåltidet.

Ritualer

Ritualene har på samme tid en soteriologisk (frelsesforestillingsrelatert) og en sosial dimensjon. Soteriologisk er ritualene forbundet med den kristne grunnfortellingen, som her fungerer som myte. Det vil si at fortellingen blir nærværende og virkelig i ritualene. Initiasjonsritualet gjør den enkelte delaktig i den frelshandlingen fortellingen inneholder. Kristi menneskeliggjørelse og

Dette bildet fra begynnelsen av 1600-tallet viser den første Peterskirken, bygd under Konstantin. På 1500-tallet ble denne kirken erstattet av den nåværende Peterskirken.

hans seier over dødsaktene blir i initiasjonen erfart virkelighet for den enkelte som lar seg døpe. Den dømte blir befridd fra synd og død og født på ny. Nattverden bevarer den dømtes nyvunne idenriten; ved å spise av Frelserens legeme og drikke av hans blod er man stadig delaktig i Kristi offerhandling for menneskenes skyld.

Sosialt innebærer initiasjonsritualet naturligvis innlemmelse i en gruppe, mens nattverdsgudstjenesten bekrefter og styrker denne tilhørigheten. Sosial tilhørighet og frelsesopplevelse lar seg ikke lett skille. Det er en teoretisk distinksjon, selv om det alltid er individer som opplever det slik at den ene dimensjonen er viktigere enn den andre. Det kan imidlertid pekes på at det kristne måltidsritualet i antikken kom til å bli delt i to: Nattverden ble ritualisert til et betydningsetter sakrament, mens *agape*-måltidet tok vare på den mer sosiale dimensjonen.

I løpet av antikken utviklet de kristne også en egen høytidskalender. Påsken var den viktigste årlige høytiden, etter hvert kom også epifanien (Jesu dåp), pinsen og Jesu fødselsdag. Med minnedagene for martyrene i tillegg, fikk kristendommen et omfattende høytidsprogram som kunne erstatte de rikholdige gamle greske og romerske festkalenderne.

De kristne symbolene knytter seg i førkonstantinsk tid særlig til fellesskapsopplevelsen: den gode hyrde og fremstillinger av dåp og måltider. I rikskirketiden blir Kristus på korset, korset selv og Kristus som verdenshersker sentrale motiver, ved siden av bilder av helgener. Kombinasjonen av lidelse og makt, klart uttrykt i korset, vitner om en ny kristen selvforståelse.

Institusjoner

Opprinnelig var de kristne forsamlingene små husmenigheter. Spørsmålet om lederskap dukket snart opp, og vi hører tidlig om folk som kalles presbytere (de eldste, eller overordnede), *episkopoi* (oppsynsmenn) og diakoner (tjenere). I løpet av tiden frem mot ca. 250 skjer det en hierarkisering, slik at biskopene får ansvar for et distrikt, mens presbyterne (prestene) leder de enkelte forsamlingene under biskopen. Biskopen i Roma mente å ha en særlig status, men da antikken munnet ut, fremstod de ledende biskopene i øst (i Aleksandria, Konstantinopel, Antiokia og Jerusalem) som selvstendige overhoder (patriarker) for store regioner.

Biskopene er de som har rett til å døpe (eventuelt via delegat) og til å vigse prester. De våker også over den rette læren. Bispeembetet, skriftkanon og trosbekjennelse er grunnelementer i utviklingen av en kristen ortodoksi. Den religiøse revolusjonen på 300-tallet gav ortodoksien statlige maktmidler. Samtidig fortsatte profesjonaliseringen av de kristne embedene slik at skillet mellom geistlighet og lekfolk festet seg.

På slutten av 200-tallet oppstår – kanskje som en reaksjon – en asketisk lek-

mannsbevegelse, de kristne eremittene. Fra denne bevegelsen utvikler de første klosterfellesskapene seg, som en parallellinstitusjon til det kirkelige hierarkiet.

*

Mellom trosforestillinger, ritualer og sosial selvforståelse og funksjon finnes det komplekse sammenhenger. Den kristne *fortellingen* handler om å redde menneskene fra én verden og over i en ny, gjennom en frelser som fornedret seg og dermed seiret. *Ritualene* gjør den enkelte delaktig i fortellingen. *Forsamlingen* av de troende står på terskelen midt mellom denne verden og den neste. Den tar avstand fra verden, men er samtidig fremdeles i den. Religions sosiologisk er kristendommen en millenarisk sekt – den er orientert mot et kommende gudsrike. Men når denne verden selv blir kristen, hva da? Må fortellingen skrives om? Augustin prøver det. Må ritualene tolkes på nytt? Delvis skjer det også, når barne-dåp blir det normale og nattverden blir «messeoffer». Forvandlingen av kristendommen fra sekt til statskirke gir en ny dimensjon til ambivalensen i kristendommens forhold til samfunnet. Nå skal den selv være en grunnpilar i samfunnet samtidig som den skal bevare sin utenomverdslighet. Både institusjonelt og for den enkelte troende blir dette et dilemma som skal utløse mange ulike responser gjennom kristendommens fortsatte historie.

4 Antikkens kristne litteratur

ANTIKKENS KRISTENDOM har etterlatt seg en omfattende litteratur. Den inneholder de fleste sjangrer: fortellinger om Jesus, apostlene og martyrene, hymner, brev og prekener, teologiske traktater, kommentarer til bibelskrifter og historieverker. Det store flertall av de kristne var riktignok temmelig ukjente med denne litteraturen, ettersom de fleste mennesker i antikken faktisk ikke kunne lese. En del av den er blitt spredd gjennom høytlesning, enten i gudstjenesten eller ved andre sammenkomster. Ikke minst fortellingene var populært lesestoff i kristne miljøer. Selv om litteraturen slik sett knapt er representativ for vanlige kristne menneskers tanker i antikken, er den likevel viktig som historisk kildemateriale. Mye av det som ble skrevet, kom også til å få stor betydning for senere kristen teologi. Vi skal derfor her gi en oversikt over det viktigste.

Fra NT til Augustin

Det har eksistert en mengde skrifter som fortalte om Jesus, eller som gjengir ord av ham. Slike evangelieskrifter var brukt i visse miljøer, men oppnådde aldri den samme status som de fire evangeliene som ble kanoniske. Populære var likevel blant annet fortellinger om Jesu barndom og om Maria og hennes foreldre Joakim og Anna. Der såkalte *Jakobs protevangelium* er et slikt barndomsevangelium; det fikk betydelige nedslag i senere katolsk kirkekunst og folkereligion. Det fantes også et stort antall nærmest romanaktige apostelgjerninger, og åpenbaringsbøker tilskrevet apostlene. Hele denne litteraturen har man i dag gitt betegnelsen *nytestamentlige apokryfer*.

De apostoliske fedre er det tradisjonelle samlenavnet på en gruppe skrifter fra ca. 90–140. Til dem hører blant annet de to Klemens-brevene, den lilleasiatiske biskopen Ignatins' brev og åpenbaringsskriftet *Hermas' hyrde*.

Apologetene tilhører neste generasjon skribenter. Det er forfattere som henvender seg til opplyste grekere og romere for å forklare hva kristendommen går ut

på og argumentere for dens sannhet. Den betydeligste av dem er Justin Martyr, som skriver i Roma midt på 100-tallet. Han var filosof, og omtaler Kristus som Logos. I filosofien betyr *logos* fornuft, og Justin sier at alle mennesker har fornuften i seg, men i Kristus er den åpenbart fullt og helt. Med denne «Logos-kristologien» er Justin er den første som prøver å forene gresk filosofi (*logos* som fornuften) med kristen tro (Logos som «Ordet» i Johannesevangeliet). Han gir også viktige opplysninger om den tidlige gudstjenesten. Justin ble henrettet av romerne.

Irenaeus fra Lyon (d. ca. 200) skriver et utførlig angrep på gnostikerne i *Mot kjetterne*. Det er en hovedkilde til vår viten om gnostisismen. Samtidig er verket en stor teologisk avhandling. Her argumenterer Irenaeus for at det er en indre sammenheng mellom den gamle pakt (Israels religion) og den nye i Kristus. Mot gnostikerne hevder han at det er én og samme gud som skapte verden, talte i jødernes skrifter og sendte Kristus. Hele historien følger Guds frelsesplan. Irenaeus fremsetter også tankene om «tradisjonen fra apostlene» (apostolisk suksessjon) og «trosregelen» (den overleverte og felles trosbekjennelse). På den måten er han den katolske ortodoksens første ideolog.

Den *gnostiske* litteraturen er – av lett forståelige grunner – for det meste gått tapt. Noe av den er gjenfunnet i Nag Hammadi-biblioteket. Også andre kristne minoritetsgruppers litteratur er bare overlevert i bruddstykker.

Martyrfortellinger er det bevart en del av. Med deres dramatiske, gripende og dessuten oppbyggelige innhold er de det nærmeste vi kommer en folkelig kristen litteratur i antikken. Senere blir de tidlige munkene og deres asketiske prestasjoner gjenstand for helteskildringer (bl.a. *Den hellige Antonius' liv* av Athanasios).

Tertullian (d. 220) i Kartago er den første kristne forfatteren som skriver på latin. Hans mange skrifter omfatter apologier for kristendommen, traktater mot kjettere og veiledninger for de kristne. Han er en bitende polemiker – utdannet som advokat og retoriker – og ikke uten et visst fanatisk islett. Tertullian bruker sine retoriske og filosofiske kunnskaper, men troen bygger ikke på filosofi: «Hva har Aten med Jerusalem å gjøre?» Man må tro for å kunne forstå, ikke omvendt. Tertullian er en puritaner som mener at de kristne skal ha minst mulig med den hedenske kulturen å gjøre. Mange latinske teologiske faguttrykk går tilbake til ham, blant annet *trinitas* (treenigheten) og *sacramentum* (som navn på de kristne hovedritualene). Med sine tanker om treenigheten og om Kristus som sant menneske og sann gud foregrep Tertullian den senere teologiske debatten. Også forestillingen om «trosregelen» finnes hos Tertullian.

Omtrent samtidig (ca. 200) skriver *Minucius Felix*, også i det latinske Afrika, sin apologetiske dialog *Octavius* mellom en kristen og en romer. (Den ender med at romeren blir omvendt.) Biskop *Kyprian* i Kartago (d. 258) er en av antikkens mest innflytelsesrike latinske kristne forfattere. Hans brev og andre skrifter preges av konflikten med staten (forfølgelsene under Decius) og indre problemer blant de kristne. I striden med novatianerne om gjenopptakelse av dem som var blitt frafalne

under forfølgelsene, gikk han inn for gjenopptakelse på betingelse av botsøvelser. Dermed var han med på å innføre botsdisiplin som en kirkelig praksis. Samtidig tok han stilling i «kjetterdåpstriden»: Ingen dåp var gyldig, hevdet han, som ikke var utført under en rettmessig katolsk biskop. Kjetternes dåp leder ikke til frelse.

Aleksandrinerne kalles to viktige greske teologer, Klemens (d. 215) og Origenes (d. 253). De er filosofisk skolerte, påvirket av platonismen, og underviste som kristne filosofer i Aleksandria. Kristus som Logos er viktig, som hos Justin. Origenes er den antikke kristendommens lærdeste teolog, med en enorm produksjon. (Etter sigende to tusen bøker – det meste er gått tapt.) Origenes var filolog og bibeltolker så vel som filosof. Han skrev ned GT i hebraisk og gresk parallellutgave – med fire ulike greske oversettelser – og gjorde dermed en innsats som bibelfilolog. Verket – *Heksapla* – er dessverre bare bevart i fragmenter. Han skrev også en rekke bibelkommentarer. Her utvikler han en teori om tolkning av Skriften. Guds ord har to plan, det bokstavelige og der allegoriske. På der bokstavelige plan forteller den om historiske hendelser. Men alt som fortelles, har også et dypere innhold, og dette allegoriske betydningsplanet er igjeu delt i to; dels er det moralske lærdommer, og dels er det et åndelig budskap som sier noe om Kristus, og om sjelens vei til Gud. Denne tredelingen tilsvarer skillet mellom kropp, sjel og ånd. I sine systematiske arbeider (viktigst er *Om de første prinsipper*) utarbeider han en lære om Gud som Enheten. Fra den er alt strømmet ut (emanert), med Sønnen som mellomledd. Ondskap ble til ved at noen av Guds åndelige skapninger fjernet seg for langt fra sitt opphav. Mennesket tok del i dette fallet gjennom misbruk av sin frie vilje. Men en gang skal alt med Kristi hjelp vende tilbake til opphavet og bli ett på nytt. Til og med Djevelen skal bli frelst. Denne læren om *apokatastasis* (gjenopprettelse) var influert av nyplatonske og gnostiske ideer i samtiden. Det ble stor strid om Origenes etter hans død, og han ble til slutt fordømt som kjetter. Det var spesielt hans enhetstenkning som var ankepunktet: man mente han så på treenigheten som ulike nivåer eller faser i emansjonsprosessen fra Gud, slik at Sønnen og Ånden ble underordnet Faderen.

Av 300-tallets kristne forfattere er *Eusebios* (d. 339) fremfor alt den store historikeren. Hans *Kirkehistorie* beskriver kristendommens historie frem til gjennombruddet under Konstantin, og er en svært viktig historisk kilde. Den mektige Aleksandria-biskopen *Athanasios* (d. 373) er en energisk forsvarer av dogmene fra Nikea og motstander av arianismen.

Kappadokierna er betegnelsen på tre viktige lilleasiatiske teologer: Basilios den store (d. 379), hans bror Gregor av Nyssa (d. 394) og Gregor av Nazianz (d. 390). De utdyper læren om treenigheten, om Kristi to naturer og om Maria som Guds mor. De legger stor vekt på kroppslig forsakelse og det rene åndelige liv. 300-tallets asketiske bevegelse kommer her tydelig til uttrykk.

I vest er *Ambrosius*, biskop i Milano (d. 397), 300-tallets fremste skikkelse. Teologisk er han ikke særlig original; han vil konsolidere kirken på læregrunnla-

get fra Nikea. Med myndighet maner han keiseren til å bekjempe arianere og andre kjettere. Synd, bot og nattverdssakramentet som sonoffer for arvesynden er sentrale temaer hos Ambrosius. Han var opptatt av at prestene skulle drive sjelsorg. Han skapte også en ny messeliturgi, der blant annet salmesang fikk en viktig plass. Ordet *missa* som navn på gudstjenesten forekommer først hos Ambrosius.

Hieronymus (d. 419/20) er mest kjent for sin oversettelse av Bibelen til latin. Det skjedde på oppdrag fra den romerske biskopen Damasus, som var misfornøyd med de latinske versjonene som fantes fra før. Hieronymus hadde lært hebraisk, og midt i arbeidet bestemte han seg for at han ville oversette GT på grunnlag av den hebraiske teksten. Til da var det Septuaginta som hadde vært enerådende blant de kristne. Hieronymus' oversettelse (som ikke var komplett) danner grunnstammen i det som senere ble kalt *Vulgata*. Denne kom til å bli den romersk-katolske kirkens bibel, og Trientkonsilet (1545–63 – se nedenfor, kap. 13) slo fast at det var den som var Guds ufeilbarlige ord. (I vårt hundreår er dette dogmet stadig blitt oppmyket.)

Augustin

Aurelius Augustinus (354–430) er den antikke kristendommens uten sammenligning mest betydningsfulle teolog. «Du har skapt oss til deg, og vårt hjerte er urolig inntil det finner hvile i deg»: Augustin beskriver menneskets situasjon – personlig, men samtidig prinsipielt. Det falne mennesket, fottapt i synden, og Guds forløsende nåde er hans hovedtema.

Liv

Augustin kom fra det latinske Nord-Afrika. Moren var kristen, og han tegner et kjærlig bilde av henne. Men den unge Augustin har lite til overs for kristendommen. Det han selv forteller om ungdomstiden, vitner om et splittet sinn. På den ene siden levde han et utsvevende liv, men samtidig ble han tilttrukket av den

En dag mens han satt i en hage, fanget ørene hans en barnestemme som skrålte: *Tolle lege, tolle lege!* – «Ta og les!» Augustin opplevde dette som et omen, ord rettet til ham selv. Han fant frem en bok med Paulus' brev, og øynene hans falt på disse ordene:

La oss leve sømmelig som ved høylys dag; ikke i festing og fyll, hor og utskeielser, i strid og misunnelse. Men kle dere i Herren Jesus Kristus, og vær ikke så opptatt av kroppen at det vekkes begjær (Rom 13:13–14).

Dette var ordene som utløste Augustins omvendelse, ifølge det han selv siet i sine *Bekjennelser*.

kroppsfientlige manikeismen. Der gikk han som «tilhører» i ni år. I 383 seiler han over til Roma, og ender snart opp i Milano, der han underviser i faget sitt, retorikk. Han møter nyplatonikere, som gjør inntrykk på ham med sitt filosofiske gudsbegrep: Gud er det Ene, som alle ting strømmer ut fra. Samtidig hører han biskop Ambrosius' mektige taler og blir dradd mot kristendommen. Plutselig en dag blir han omvendt.

Påskemorgen 387 lar Augustin seg døpe, av Ambrosius. Så trekker han seg tilbake til et kloster i Nord-Afrika noen år, før han lar seg vigsle til prest. I 391 blir han biskop i byen Hippo. Han utfolder et stort forfatterskap. Her må vi konsentrere oss om noen hovedpunkter.

Synd, nåde og predestinasjon

Menneskeslekten har arvet Adams synd (jf. Rom 5:12). Selve forplantningen drives av syndig begjær. Gjennom arvesynden er menneskene avskåret fra Gud. De er dermed fortapte. Likevel har Gud, av grunner som bare han vet, valgt seg ut et visst antall mennesker som – uten å fortjene det – skjenkes nåde. Disse menneskene tildeler han tro, godhet og kjærlighet til Gud, og de får komme i hans himmel. De andre – de fleste – blir værende i synd og fortapelse.

Augustins predestinasjonslære ble til dels utformet i polemikk mot synspunktene til Pelagius, en britisk munk. Pelagius hevdet at menneskenes vilje var fri, slik at de ved egen anstrengelse kunne unngå synd. For Augustin var dette altfor optimistisk. Riktignok har menneskene en egen vilje, og det er også sant at menneskenaturen streber mot det gode, som er Gud. Men menneskets kjærlighet til seg selv er uutrydelig, og avstanden til Gud er altfor stor til at mennesket kan bli fullkomment av egen kraft. Synden er uunngåelig, og vi er fullstendig prisgitt Guds nåde. Dem som Gud har bestemt til frelse, griper han fatt i og vender deres vilje mot Ham. Denne innsikten var Augustin kommet frem til av egen erfaring, og den samsvarte for ham med det han kunne lese om rettferdiggjørelsen hos Paulus.

Problemstillingen menneskets frie vilje versus guddommelig predestinasjon er et dilemma vi møter i mange religioner. I kristendommen er Augustin den første som for alvor setter det på dagsordenen. Særlig i vestlig kristendom blir det gjenstand for mange teologiske kontroverser siden. Det pelagianske syner på den frie viljen avvises av den romersk-katolske kirken, men den aksepterer heller aldri predestinasjonslæren fullt ut. I de østlige kirkene ble problemstillingen aldri særlig viktig.

Kirken

Det finnes en usynlig og en synlig kirke. Den usynlige kirken består av dem som Gud har utvalgt til frelse. De utvalgte er bare en del av dem som er døpt og som

tilhører den synlige kirken på jorden. Dåpen er en nødvendig, men ikke en tilstrekkelig betingelse for frelse. Den er bare en begynnelse; etter at det er døpt, er mennesket fremdeles syndig og må leve hele sitt fortsatte liv i håpet om å motta nåden.

Sitt syn på kirken og sakramentene utviklet Augustin i en annen polemikk, nemlig mot donatistene i Nord-Afrika. De hadde skilt seg ut fordi de mente at bare sakramenter utført av rene og syndfrie prester var gyldige. Augustin fremhevet her at Guds nåde ikke beror på mennesker. Dåpen er gyldig uavhengig av prestens personlige kvaliteter. Samtidig skjenker Gud nåde til dem han vil. Donatistene var kjettere, mente Augustin, og han var med på å få keiseren til å forby den donatistiske kirken.

Augustins skille mellom den synlige og den usynlige kirke kan forstås som en respons på at kristendommen har forvandlet seg fra sekt til statskirke. Som millennarisk sekt hadde den befunnet seg på terskelen mellom denne verden og den neste. Som kirke er den selv blitt en del av denne verden, der det nå er normalt å være døpt. Augustins begrep om den usynlige kirke er en omtolkning av kristendommens opprinnelige liminale selvforståelse; de utvalgte er i denne verden, også som medlemmer av den synlige kirke, men tilhører fremdeles, som usynlig kirke, et ikkeverdslig fellesskap. Skillet mellom «verden» og «kirken» er blitt et skille innenfor kirken selv.

Stat, kirke og historie

At skillet mellom verden og kirken er blitt mer komplisert, kommer også til uttrykk i Augustins store verk *Om Guds stad*. Her gjør han riktignok et skille mellom «den verdslige stad» (metaforisk betegnet som «Babylon») og «Guds stad» («Jerusalem»). Verdenshistorien er en kamp mellom de to samfunnsformene, og til sist vil Gud la «det himmelske Jerusalem» seire og stå alene tilbake. I den faktiske historien er de to samfunnene likevel alltid blandet, og det finnes dårlige og gode verdslige stater og samfunn, samtidig som «Guds stad» heller ikke kan identifiseres med den synlige kirke her på jorden. På den måten kan den synlige kirken inngå allianse med den gode stat, og bruke statens maktmidler for å fremme kristendommens sak. På vegne av det himmelske Jerusalem som skal komme, kan derfor den jordiske kirke knytte seg til en rettferdig verdslig stat i kamp mot onde samfunnskrefter og statsmakter. I denne sammenhengen utvikler Augustin også en teori om «rettferdig krig».

Augustins samfunnsteori fikk betydning for senere tenkning om forholdet mellom kirke og stat. Staten fikk sin teologiske begrunnelse som et redskap for kirken, og var underordnet kirken i Guds frelsesplan. Teorien om rettferdig krig legitimerte maktbruk mot kjettere og krig mot hedninger. Korstogene kunne senere begrunnes ut fra den.